

**PESA INTERNATIONAL
JOURNAL OF
SOCIAL STUDIES**

**PESA ULUSLARARASI
SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

February 2018, Vol:4, Issue:1 Şubat 2018, Cilt:4, Sayı:1
e-ISSN: 2149-8385 p-ISSN: 2528-9950
journal homepage: www.sosyalarastirmalar.org

**Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi’nin Fetvaları Üzerine¹
The Master Şeyhulism Sun‘ullah and fatwa journal: Fetava-yn The
Master Sun‘ullah**

Büşra ÜNALDI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
busra.unl@gmail.com

<https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2018.4.1.01>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş 14 Ocak 2018
Kabul 10 Şubat 2018

Anahtar Kelimeler:

Sun‘ullah Efendi, Osmanlı Hukuku,
fetva, fıkıh.

© 2017 PESA Tüm hakları
saklıdır

ÖZET

Sun‘ullah Efendi III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde şeyhülislamlık yapmış bir alimdir. Kendisi dört defa görevinden azledilmiş ancak her seferinde yine göreve alınmıştır. Son azlından sonra inzivaya çekilen Sun‘ullah Efendi, 1020 (m.1611) yılında hacca gitmiş, hacdan döndükten sonra 1021 (m.1612) yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Eserimiz Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi XVI. yüzyıla ait bir fetva mecmuasıdır. Sun‘ullah Efendi’ye ait fetvalardan müteşekkildir. Sun‘ullah Efendi’nin fetvaları genellikle tek kelimelik cevaplardan oluşmaktadır. İhtilaflı olan meselelerde bunu zikretmiş, konuyla ilgili mezhep farklılığı varsa bunları da isimlerle birlikte açıklamıştır. Bazen de durumu hakime devretmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 14 Jan 2018
Accepted 10 Feb 2018

Keywords:

The Master Sun‘ullah, Ottoman Law,
fatwa, canon law.

© 2018 PESA All rights reserved

ABSTRACT

The Master Sun‘ullah was a scholar who became şeyhulism during III. Mehmed and I. Ahmed term. He was fired from his work but we was taken back to his work again in each time. After his last removal, he chose to be stay alone and he went to hadj in 1020, then he died after he had came back from hadj in 1021 in Istanbul. Our thesis is a journal that belongs to. The Master Sun‘ullah, XVI. century. It is about the fatwas which belongs to The Master Sun‘ullah. These fatwas generally occurs the answers that are only one word. He said that, when the case was controversial and if there were differences between denomination, he explained it by using original names. He sometimes turned over to the judge.

Giriş

Fetva, bir yandan dini bir mesele hakkında dinin asıl kaynaklarında mevcut hükmün aktarılması, diğer yandan hakkında hüküm bulunmayan konularda belli bir usulle dini hükmün

¹ Bu makale “Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi Latinizesi ve Tahlili” isimli, yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Tezde Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi’nin tamamı latinize edilmiştir. Burada verilen fetva numaralarında tezde kullanılan fetva numaraları esas alınmıştır.

ortaya konulması anlamına gelir.² Osmanlı hukuk sisteminde fetvanın, teorik olarak da pratik olarak da önemli bir etkisi vardır.³

Türkçe ve Arapça olarak kaleme alınan fetva mecmuaları günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca kendi dönemlerinde de halk tarafından sıkça başvuru alan önemli kaynaklardır.⁴ Fetva kurumu ise hem kaynakların değerlendirilmesi açısından hem de yorumlanması açısından önemli bir araç olarak görülmektedir.⁵

Fetva mecmuaları aynı zamanda kadılar için de önem arz eden bilgi kaynaklarından biridir. İnsanların hem pratik hayatıyla ilgili hem de hukuki meseleleriyle ilgili olarak sordukları sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır.⁶ Osmanlı döneminde etkin bir role sahip olan şeyhülislamın kendi dönemlerinde vermiş oldukları fetvaların derlendiği fetva mecmuaları bulunmaktadır.

Süleyman Kaya fetva üzerine çalışma yapabilmek için ilk olarak fetvaya dair doğru bir okuma yapmak gerektiğini ifade eder. Bunun öncesinde ise fetvada kullanılan dilin, kavramların bilinmesi gerektiği gibi fetvanın verildiği dönemin ve şartlarının da iyi bilinmesinin gerekli olduğunu ekler.⁷

Şeyhülislam, Osmanlı’da sadrazamdan sonra yer alır ve ilmiye sınıfının başı olarak kabul edilirdi. Hem dini hem dünyevi işlere bakmakla yükümlü olan şeyhülislamın aynı zamanda siyasi bir ağırlığı da vardı.⁸ X. yüzyılın yarısında ortaya çıkan “şeyhülislam” kavramı, İslam dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfiler için kullanılmaktaydı. Sonraki zamanlarda ise âlimlerin en kıdemlisi anlamında kullanılmaya başlanmış ve bir unvan halinde kullanılmıştır.⁹ Şeyhülislamlar *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nde ayrı birer madde olarak yer almaktadır. Aynı zamanda belli bir şeyhülislamın hayatını anlatan eserlerde o şeyhülislamın fetvaları da bulunmaktadır.¹⁰

Çalışmamızda ele aldığımız mecmua Osmanlı Devletinin 23. şeyhülislamı olarak görev yapan Câfer Efendizâde Sun‘ullah Efendi’ye aittir. Asıl adı Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sun‘ullah Efendi’dir. Hicrî 960 senesinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası İskilipli Cafer Efendi’dir, üstadı Ebussuûd Efendi’dir.¹¹ Babasından ve Zenbilli Fudayl Çelebi’den¹² ders almış, amcazâdesi Ebussuûd Efendi’ye intisab etmiştir. İlk müderrisliğine on sekiz yaşında Beşiktaş’ta başlayan¹³ Sun‘ullah Efendi farklı medreselerde görev yaptıktan sonra kadılık mesleğini icra etmiş, sonrasında da bir yıl Anadolu, iki yıl kadar da Rumeli kazaskerliği yapmıştır.¹⁴ Mesleki

² Atar, Fahrettin, *Fetva, DİA*, İstanbul: TDV, 1995, c.XII, s. 487.

³ Örsten, Seda, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2007, sy. 4, s. 36.

⁴ Örsten, a.g.m., s. 34.

⁵ Örsten, a.g.m., s. 35.

⁶ Örsten, a.g.m., s. 30.

⁷ Kaya, Süleyman “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *TALİD*, İstanbul, 2012, c. X, sy. 20, s. 114.

⁸ Boyacıoğlu, Ramazan, “Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şer’iye ve Evkaf Vekaleti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1996, sy. 1, s. 161.

⁹ İpşirli, Mehmet, Şeyhülislam, *DİA*, İstanbul: TDV, 2010, c. XXXIX, s. 91.

¹⁰ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 85.

¹¹ Dadaş, Cevdet, Galitekin, Ahmed Nezih, Kahraman, Seyit Ali, *İlmiyye Sâlnâmesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, c. 5, sy. 5.

¹² İpşirli, Mehmet, “Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, sy. 13, s. 209.

¹³ İpşirli, a.g.m., s. 210.

¹⁴ İpşirli, a.g.m., s. 212.

bütün kademelerini tamamlayan Sun‘ullah Efendi h. 1008 yılında şeyhülislam olmuştur. O dönemde yaşanan isyanlarla ilgili verdiği kararlardan dolayı Sun‘ullah Efendi ağır eleştirilere maruz kalmış ve h. 1009 yılında görevinden azledilmiştir.¹⁵ Ancak h. 1011 yılında ikinci defa şeyhülislamlığa getirilen Sun‘ullah Efendi otuz dört gün sonra tekrar azledilmiştir.¹⁶ Sun‘ullah Efendi’nin bu mazuliyet dönemi sıkıntılı geçirdiği ve bu sürecin önemli bir kısmında gizlenmek zorunda kaldığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁷ Bu sıkıntılı dönemi atlattıktan sonra h. 1013’te üçüncü defa şeyhülislam olan Sun‘ullah Efendi iki yıl kaldığı bu görevden h. 1015 senesinde yine azledilmiştir. Yaklaşık dört ay sonra, kendi yerine göreve getirilen Ebulmeyâmin Mustafa Efendi’nin vefat etmesi üzerine tekrar ve son olarak şeyhülislam olmuştur. Bu son meşihati bir buçuk yıl kadar süren Sun‘ullah Efendi devlet adamlarıyla zıt düşmesi sebebiyle h. 1017 yılında görevinden azledilmiştir.¹⁸ Son mazuliyetinden sonra inzivaya çekilmeye karar veren Sun‘ullah Efendi h. 1020 yılında Şam yoluyla hacca gitmiştir. Haccdan döndükten kısa bir süre sonra h. 1021 senesinin Safer ayında İstanbul’da vefat etmiştir.

Eser içerisindeki fetvalar konusuna göre tasnif edilmiş ve ilgili bablara yerleştirilmiştir. Bablardaki fetva sayıları farklıdır. 82 varak olan mecmuamızda Sun‘ullah Efendi’nin fetvaları 78. varakta yani 1017. fetvada bitmektedir. Diğer varaklarda ise mârûzât bulunmaktadır. Eserimizde 21 tane de Arapça fetva yer almaktadır. Biz bu fetvaların tercümelerini çalışmamız içerisine dahil etmedik.

Bu çalışmada iki bölüm mevcuttur. Birinci bölüm Sun‘ullah Efendi’nin fetva mecmuası olan *Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi*’nin genel özelliklerinden oluşmaktadır. Bu bölümde soruların muhtevaları ve cevapların muhtevaları olmak üzere iki başlık bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Sun‘ullah Efendi’nin fetva verme usulü incelenmektedir. Bu bölümde de Sun‘ullah Efendi’nin farklı görüşlere atıf yaparak fetva vermesi ve farklı görüş zikretmeksizin fetva vermesi olmak üzere iki ana başlık ele bulunmaktadır.

I. FETÂVÂ-YI SUN‘ULLAH EFENDİ’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi’nin Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’nde, Konya İl Halk Kütüphanesi’nde ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi’nde nüshaları mevcuttur. Bizim ele aldığımız nüsha Süleymaniye Kütüphanesi’nde H. Hüsnü Paşa, 502 numarayla kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshada Sun‘ullah Efendi’ye ait 1017 tane Türkçe, 21 tane de Arapça fetva mevcuttur.

Bu bölümde iki alt başlık bulunmaktadır. Birincisi mecmuadaki soruların muhteva yönünden özelliklerini ele aldığımız bölümden, ikinci başlık ise mecmuadaki cevapların muhteva yönünden özelliklerini incelediğimiz bölümden oluşmaktadır.

A. Soruların Muhteva Yönünden Özellikleri

Fetva mecmuaları ait olduğu dönemi rahatça okumamızı ve o dönem hakkında geniş bilgiye sahip olmamızı sağlamaktadır. Çünkü dönemin sosyal, siyasi ve dini yaşantısını yansıtır. Bu

¹⁵ İpşirli, a.g.m., s. 215.

¹⁶ İpşirli, a.g.md., s. 531.

¹⁷ İpşirli, a.g.m., s. 217.

¹⁸ İpşirli, a.g.md., s. 531.

eserlerle ilgili çalışmalar arttıkça tarih boyunca soruların çeşitliliğini ve hangi konuların gündemdeki olup hangilerinin gündemden düştüğünü tespit edebiliriz.¹⁹

Sosyal hayat fetvanın oluşumunda etkili olduğu gibi fetvanın da sosyal hayatı etkilediği görülür. Fetvanın insanların hayatına yön veren unsurların başında geldiği söylenebilir. Hayata dair somut cevapları olan fetvalar, tıpkı fıkıh gibi hayatın her alanını kuşatmaktadır. Kaya'ya göre klasik dönemde fukaha, herkesin davranışının ameli hikmete uygun olması gerektiğini düşünür. Buna bağlı olarak da insanlar tüm amelleri hakkında fetva isteyebilmektedir.²⁰

1. Bir meselenin hükmünü öğrenmeye yönelik sorular

Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi incelendiğinde toplam 928 tane fetvanın bir meselenin hükmünü öğrenme amaçlı sorulduğu görülmektedir. Bu da eserin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle de en çok fetva içeren hudûd bölümündeki 143 fetvanın 142 tanesi hüküm öğrenmeye yönelik sorulmuştur. Diğer bablarda da yine hüküm sorulan pek çok fetva bulunmaktadır. Bu tür fetvalarda kullanılan lafızlar daha çok “kadir/kadire olur mu”, “caiz olur mu”, “helal olur mu”, “sahih/sahîha olur mu” gibi ifadelerdir.

Mesela salât bahsindeki fetvada âmâ olan bir imamın arkasında namaz kılmayı kerih gören cemaatin hakime başvurup o imamın azline kadir olup olamayacakları sorulmuştur.²¹ Nikah bölümündeki bir fetvada ise eşin kendi üzerine başkasıyla evlenen bir kadının, kocasına başka bir mesken tedarik ettirmeye kadir olup olmadığı sorulmuştur.²²

2. Bir konuda bilgi edinmeye yönelik sorular

Mecmuada bir konuda bilgi edinmeye yönelik sorular da mevcuttur. Bunların toplam sayısı 23 tanedir. Burada ele aldığımız sorular diyetin miktarı veya mahsulün taksimi gibi konularda bilgi almak için sorulmuş sorulardır.

Örnek olarak şunları zikredebiliriz; “Zâyil olan gözün erşi ne mikdar akçe olur?”²³, “Arz-ı mîrî inde'ş-şer' arz-ı öşriye midir yoksa arz-ı haraciye midir?”²⁴, “Zeyd Amr'ın sağ kolunu kılıç ile çalıp kol amelden kalsa diyeti ne mikdar lazıme olur?”²⁵

3. İki şıktan hangisinin daha doğru olduğunu öğrenmeye yönelik sorular

Eserdeki fetvaların çoğu tek bir şeyi öğrenmeye yönelik sorulmuştur. Ancak 58 fetva iki şıktan hangisinin doğru olduğunu öğrenmeye yöneliktir. İki seçenek halinde yöneltilen sorular 23 farklı babda bulunmaktadır.

¹⁹ Keskin, Nuray, *Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2014, s. 13.

²⁰ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 104.

²¹ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*, Süleymaniye, Hüsnü Paşa, nr. 502, vr. 3a.

²² Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 7a.

²³ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 25b.

²⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 67b.

²⁵ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 70b-71a.

Mesela buyû‘ bahsinde geçen bir fetvada kadife yastığın misliyâtta mı olduğu yoksa kıyemî mi olduğu sorulmaktadır.²⁶ Tahâre bölümündeki fetvada ise Ramazan ayında neharen gusül almak gerektiğinde gargaranın mı lazım olduğu yoksa mazmazanın kifayet ettiği mi sorulmuştur.²⁷ “Hangisinin kavli sahihdir?”, “Talak hangisine vaki olur?”, “Diyet hangisine lazım olur?” şeklinde sorular da mevcuttur.

4. Mübah olan meselelerde hangisinin daha faziletli olduğunu öğrenmeye yönelik sorular

Fetâvâ-yı Sun‘ullah Efendi’de fetvaların 13 tanesi mübah olan bir meselede hangisinin daha faziletli olduğunu öğrenmeye yöneliktir. Bir mesele hakkında iki seçenek vardır ancak soran kişi bu seçeneklerden hangisinin efdal olduğunu öğrenmeyi amaçlamaktadır. “Hangisi evlâdır?” veya “Bu mu efdaldır yoksa şu mu?” gibi soru tarzlarıyla sorulan fetvaları burada zikredebiliriz.

Vakıf bölümünde yer alan bir fetva “Hind bir cüz-i şerîf tilavetine bir miktar meblağ vakfetmek istedikde munkarız olunca asl-i malı sarf mı efdaldır yoksa istirbâh olunup galesi sarf olunmak mı?” şeklinde sorulmuştur.²⁸ Şehâde bahsindeki fetva ise “Zeyd-i şahidin bazı kimesneler adline ve bazı kimesneler cerhine şehadet eyleseler hangisinin evlâ olur?” şeklindedir.²⁹

5. Aynı soru içerisinde birkaç farklı meselenin zikredildiği sorular

Mecmuadaki fetvaların çoğu tek bir mesele hakkında sorulmaktadır. Ancak 2 fetva içerisinde birden fazla meseleyi barındırmaktadır. Bunlardan bir tanesi fetvada sorulan meselenin devamı niteliğindeyken diğer fetvada üç farklı soru mevcuttur. Burada ele alacağımız fetvalardan birincisi Kitabı’s-Salât’ta yer almaktadır. Bu fetva “Harîr ve dibâ giyen kimesnenin bi-gayri kerâhat salâtı caize olur mu ve imam ve müezzinlerin salât içinde mücerred tahsîn-i savt için tenahnuh etmeleri ile namazı fasid olur mu ve kad-kâmeti’s-salâda tâ ile mi kıraat okunur yoksa hâ üzere vakıf mı olunur?” şeklindedir.³⁰ Bu üç soru birbirinden bağımsız konuları barındırmaktadır.

Diğeri ise siyer bölümünde yer alan fetvadır. Fetva şu şekildedir; “Ser-hadde küffâr-ı hâkisârın gülüvv ü hücumu kemal mertebede olup ‘Gaza vü cihad mukâbelesinde vaz‘ olunan tımar ve zeâmet mutasarrıf olanların cümlesi sefere gideler’ deyu kirâren ve mirâren hatt-ı hümâyûn-ı saadet-makrûn vârid olup bu kadar emir ü tenbih olunduktan sonra her biri bir tarîk ile sefere gitmeyip mahalle-i me’mûrda bulunmamakla serdâr-ı zafer-şi‘âr mezbûrların tımar ve zeâmetlerin küffâr-ı hâkisârın ile muhârebe eden guzât u mücâhidîne tevzî‘ ü tevcîh eylese ba‘dehu mezbûrlar nizâ‘ edip tımar ve zeâmetleri almaya şer‘an kadir olurlar mı ve bu makûle kimesnelere tımar ve zeâmet ve vezâif verilmek meşru mudur?”³¹ Bu fetvada birbiriyle bağlantılı olan iki soruya cevap istenmiştir.

6. Bir kitaptan nakli Arapça olarak aynen alınıp meselenin hükmünün sorulduğu sorular

²⁶ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 38b.

²⁷ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 1b.

²⁸ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 36a.

²⁹ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 46b.

³⁰ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 2a.

³¹ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 27a-27b.

Eserde bir kitaptan alıntı yapılarak meselenin hükmünün sorulduğu 2 fetva vardır. Bu iki fetvada da Arapça olarak alıntı yapılmış ve oradaki meseleyle ilgili hüküm istenmiştir.

Nikah bölümündeki bir fetvada; Kütüb-i Fetâvâ'da, hür iki erkeğin dört kadınla evliliğinin caiz olduğu, köle olan birinin iki kadınla evliliğinin helal olduğu, bundan fazlasının helal olmadığı ancak efendisi izin verdiği takdirde helal olacağı şeklinde mezkûr olan meselenin şer'î olup olmadığı sorulmuştur.³²

Burada örnek olarak zikredebileceğimiz ikinci fetva ise Kadâ başlığında yer alan bir fetvadır. Kütüb-i Fıkhıyyedeki bir meselenin ifade edilme şekliyle ilgili kadının hükmünün geçerli olup olmadığıyla ilgilidir.³³

7. Arapça ifadelerin ne anlama geldiğini öğrenmeye yönelik sorular

Eserimizde nakilli fetva yoktur. Arapça fetvaların az da olsa mevcut olduğunu daha önce zikretmiştik. Bunların haricinde 5 tane fetva farklı yerlerde geçen Arapça ifadelerin ne anlama geldiğini öğrenmek için sorulmuştur. Bir tanesi Mecelle'de diğerleri de vakfiyelerde bulunan Arapça ifadelerle ilgili bilgi istenmiştir.

Mecelle'deki kaideyle ilgili fetvayı burada örnek olarak verebiliriz. Vakıf bahsinde yer alan 442. fetvada “*el kadîmü yutrakü ala kîdemihî*” kaidesindeki hadd-i kîdemin ne kadar zaman olduğu sorulmuştur.

B. Cevapların Muhteva Yönünden Özellikleri

Fetva mecmuaları insanların dini hayatlarının düzenlenmesi açısından önemlidir. Fetva mecmuaları sayesinde insanlar arasında yaygın olan yanlışlar düzeltilebilir veya doğru olan bir uygulamanın yerleşmesi sağlanabilir.³⁴

Mecmualar üzerinde yapılan çalışmalar, dönemin şeyhülislamının veya müftüsünün verdiği fetvalar doğrultusunda, toplumu nasıl yönlendirdiği ve kendi döneminde ne gibi problemleri çözüme kavuşturduğunu anlamamızı sağlar.

Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi'deki fetvalara baktığımızda hem soruların hem cevapların çeşitli olduğunu söylemek mümkündür. Cevapların büyük bir kısmı tek kelimedenden oluşmaktadır. Biz eser içerisindeki cevapları 9 başlıkta ele aldık.

1. “Olur” veya “Olmaz” şeklinde verilen cevaplar

Mecmuamızdaki cevapların büyük bir kısmı kısa ve net cevaplardır. Arslan tezinde, şeyhülislamın verdiği fetvaların cevap kısmında kısalma olduğunu hatta bir müddet sonra cevapların tek kelimedenden oluşmaya başladığını ifade etmektedir.³⁵ Tabi ki bu durumu tüm

³² Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 4a.

³³ “Kütüb-i fıkhıyyede bir mesele muhtelif fihâda ehad-i ekvâli tercih olunup ‘ve bih yeftî’ yahud ‘aleyhi’l-fetva’ yahud ‘ve hüve’s-sahîh’ deyu tashih ve tasrih olunsa kadının kavli-müftiye malumu iken kavli-âhar ile hükmü nâfiz olur mu?”, Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 42a.

³⁴ Keskin, “*Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlilî*”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2014, s. 2.

³⁵ Arslan, Emine, “*Nukûllü Fetva Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*”, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2010, s. 51.

fetvalar için genelleyemeyiz. Sorular açıklama gerektiren nitelikte ise cevabın sonrasında, kısa veya uzun, açıklama da yapılmaktadır.

Eserin tamamı incelendiğinde 204 fetvanın “olur, olmaz, olurlar, olamazlar” gibi kısa cevaplardan oluştuğu görülmektedir. Bunların arasında da en çok “olur” veya “olmaz” ifadelerinin kullanıldığını söylememiz mümkündür. Sorunun geliş şekli, muhtevası ve ifade biçimi de bu cevaplarda etkili olmaktadır.

Mesela talâk bahsindeki bir fetvada maraz-ı mevtime ve akli başında olmayan kişinin boşamasının vaki olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de olmaz cevabını vermiştir.³⁶ Buyû‘ bahsindeki fetvada tasarrufundaki yeri başkasına satan kişi, üzerinde bulunan binayı satış esnasında zikretmese yine de bina, yeri alan kişinin olur mu diye sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de olur demiştir.³⁷ Kerâhiyye ve’l-istihsân başlığındaki fetvada ise oğlu başka bir diyarda vefat eden annenin, oğlunu kabrinden çıkarıp kendi diyarına götürmeye kadire olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de olumsuz cevap vermiştir.³⁸

2. “Olur” veya “Olmaz” dışında verilen cevaplar

Eserimizde “olur” veya “olmaz” dışında kullanılan ifadeler de mevcuttur. “Kifayet eder”³⁹, “Tazîr-i şedîd ve habs-i medîd lazım olur”⁴⁰ gibi cevapların verildiği fetvaları burada zikredebiliriz.

Talâk başlığındaki fetvada nikahında iki kişi bulunan biri “boş ol” dediğinde talâkın hangisi için geçerli olacağı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de boşayan kişinin kendisine tayin ettirileceğini söylemiştir.⁴¹ Diyât bölümündeki bir fetvada ise kölesi bir taş ile hatayla bir başkasının gözünü çıkardığında o köleye ne lazım olduğu sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de kişinin ya köleyi karşı tarafa vermesini ya da diyetin yarısını vermesini söylemiştir.⁴²

3. “Olur” veya “Olmaz” şeklinde cevap verdikten sonra açıklama yapılan cevaplar

Sun‘ullah Efendi’nin “olur” veya “olmaz” dedikten sonra açıklama yaptığı fetvaların sayısı 157’dir. Burada soranın durumuna veya sorunun muhtevasına göre bazen kısa bazen de uzun açıklamalar yapılmıştır.

Mesela talâk bahsinde yer alan fetvada zimmî olan biri zimmî eşini boşarsa, eşi de iddeti bitmeden başka bir zimmi ile evlenirse bu evliliğin caiz olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi sahih olmadığını söylemiş, kavli-i imameyn üzere ifadesini de eklemiştir.⁴³ Diyât bölümündeki fetvada evinin bitişiğinde bulunan harmanlıkta ölü bulunan bir kişinin katili belli olmasa veresinin harman yeri etrafındaki tarlaların sahiplerinden diyet almaya kadir olup

³⁶ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 8a.

³⁷ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 38b.

³⁸ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 66b.

³⁹ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 1b.

⁴⁰ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 16a, 16b, 17b, 20a, 20b, 23b, 24b, 61b, 71a, 72b, 74a.

⁴¹ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 10a.

⁴² Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 73a.

⁴³ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 10a.

olmadığı sorulmuş, Sun'ullah Efendi de diyet almaya kadir olmadıklarını, mîrî ise sesin işitildiği yerde de köy varsa diyetin lazım olduğunu söylemiştir.⁴⁴

4. Bazı şartlara bağlı olarak “Olur” veya “Olmaz” şeklinde verilen cevaplar

Yukarıda zikrettiğimiz üzere *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*'de fetvalar büyük oranda tek kelimelik ve net ifadelerle cevaplanmaktadır. Ancak şartlara bağlanarak cevaplanan fetvalar da mevcuttur. Sun'ullah Efendi'nin öncesinde herhangi bir şart zikrederek olur veya olmaz diyerek cevapladığı fetvaların sayısı 103'tür.

Mesela siyer bahsindeki fetvada ruhbân sınıfından cizye istenip istenmeyeceği sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de “Nâsa muhâlata edip kâr u kesbe meşgul olmayınca olmaz” cevabını vermiştir.⁴⁵ Şehâdet bölümünde yer alan fetvada ise bir kişinin öldüğüne işitme yoluyla şahitlik eden kişilerin şهادetlerinin kabul olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de ölümü meşhur olmadıysa bu kişilerden biri de onun öldüğünü görmediği sürece olmayacağını söylemiştir.⁴⁶

Sun'ullah Efendi bazen de fetvalarında cevabını verdikten sonra bazı şartlar zikretmiştir. Olur veya olmaz diyerek devamını şarta bağlamıştır. Bunların sayısı ise 109'dur.

Nikah başlığında yer alan fetvada hakimin haberi olmadan nikah kıyan imamın kıydığı nikahın sahih olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de “Olur, gayr-i küfüvve değil ise.” cevabını vermiş, “Lakin azle müstehak hilaf-ı emr ile.” açıklamasını da eklemiştir.⁴⁷ Diyât bölümündeki fetvada ise kavga eden iki grubun içinde bulunan, kavga esnasında yaralanıp eve gelince de ölen birinin veresesinin, katili bilinmeyince, o cemaatten kan diyeti almaya kadir olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de olmazlar, evine kendi girdi ise cevabını vermiştir.⁴⁸

5. Birden fazla seçenekten birinin tercih edildiği cevaplar

Sun'ullah Efendi'ye yöneltilen seçenekli sorulardan birinin tercih edildiği fetvalar 47 tanedir. Bunların haricinde 56 fetvayı da olası ihtimale binaen cevaplamıştır. Yani her iki ihtimali de zikretmiş her ikisinin de hükmünü vermiştir.

Örnek olarak itâk başlığında yer alan bir fetvayı zikredebiliriz. Fetvada bir kişi Müslümanların huzurunda kölesi için oğlumdur dese o kölenin azad olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi eğer yaş itibarıyla oğlu olmaya müsaid ise ittifaken olacağını ama müsaid değil ise İmam-ı Azam'a göre olacağını söylemiştir.⁴⁹ Salât bahsindeki fetvada ise gasbedilen bir yer üzerinde kılınan namazın ve yapılan ibadetin mekruh mu olduğu yoksa kazasının mı lazım olduğu sorulmuştur. Mekruh olduğu ve kazasının evlâ olduğu cevabı verilmiştir.⁵⁰

6. Bilgi vermeye yönelik verilen cevaplar

⁴⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 75a.

⁴⁵ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 26b.

⁴⁶ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 47a.

⁴⁷ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 4b.

⁴⁸ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 71b.

⁴⁹ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 13b.

⁵⁰ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 2b.

Mecmuamızda sadece hüküm istenilen fetvalar yoktur. Bunun dışında bilgi amaçlı sorulan fetvaların da mevcut olduğunu önceki bölümlerde dile getirmiştik. Eser içerisinde 23 fetvanın bilgi verme amaçlı olduğunu söyleyebiliriz. Sun‘ullah Efendi bazen bu fetvalarda farklı isimlere de atıfta bulunmuştur.

Talâk bölümündeki fetvada bir kişi eşine dört defa boş ol dediğinde bu boşamanın nice olduğu sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de medhûl-bihâ ise üç boşama gerçekleşeceğini söylemiştir.⁵¹ Hudûd bahsinde yer alan fetvada ta‘zîr-i şedidin ne mikdar celde olduğu sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de “Otuz dokuzdur, İmâm-ı Ebû Yûsuf’dan zâhir rivayette yetmiş beştir, rivayet-i uhrâda yetmiş dokuzdur, cerâimde tefâvüt vardır, hakim bunlardan ne mikdar ile inzicârın fehmederse anı ihtiyar eder.” cevabını vermiştir.⁵²

7. “Caizdir” veya şarta bağlı olarak “Caizdir” şeklinde verilen cevaplar

Eserimizde “caizdir” veya “caizedir” şeklinde cevaplanan fetva sayısı 12’dir. Bu fetvalar genelde “caiz midir”, “caiz olur mu” şeklinde sorulan soruların cevabıdır. Bunun dışında cevaplarda “tecvîz edilmiştir” ifadesi de geçmektedir.

Salât bahsinde yer alan fetvada Ramazan’da yatsı namazını cemaatle kılan kişilerin, teravih namazını kılmadıklarında vitir namazını cemaatle mi kılmaları gerektiği yoksa ferdi olarak mı kılmaları gerektiği sorulduğunda Sun‘ullah Efendi ikisinin de caiz olduğunu ama cemaat ile kılmanın evlâ olduğunu söylemiştir.⁵³ Vakıf bölümündeki fetvada camiye ihtiyacı olan bir kasaba ahalisinden birisinin, mahalle mescidini tamir edip izn-i sultanî ile cami olmasına kadir olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de ahalinin ihtiyacı olduğu takdirde bazı eimme kavli üzere caiz olduğu cevabını vermiştir.⁵⁴

8. Görüş ayrılığı olduğu zikredilen cevaplar

Sun‘ullah Efendi ihtilaflı olan meselelerde görüş ayrılığı olduğunu belirtmiş ve ona göre fetva vermiştir. “Mesele hılâfiyedir” veya “Hılâf vardır” gibi ifadelerle görüş ayrılığı olduğunu zikretmiştir. Eserde bu şekilde cevaplanan 12 tane fetva bulunmaktadır.

Salât bölümündeki fetvada Şafii olan birinin Hanefi olan cemaate imamlığının caiz olup olmadığı sorulmuştur, Sun‘ullah Efendi de hılâf olduğunu müfsid-i salât olmadığı sürece caiz olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Vakıf bahsinde yer alan bir fetvada ise maraz-ı mevteindeyken bütün malını Medine-i Münevvere fakirlerine vakfettiğini söyleyen bir kişinin vakfının sahih olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi meselenin hılâfiye olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁵⁶

9. Bir alime atıf yapılarak verilen cevaplar

Mecmua içerisinde farklı alimlerin isimleri de geçmektedir. Sun‘ullah Efendi bazen bir alime veya alimlere atıf yaparak fetva vermiştir. Burada en çok kullanılan isim İmam-ı Azam’dır.

⁵¹ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 7b.

⁵² Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 17b.

⁵³ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 2b.

⁵⁴ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 34b.

⁵⁵ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 2b.

⁵⁶ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 34a.

İtâk bahsinde yer alan fetvada bir kişi Müslümanların huzurunda kölesi için “oğlumdur” dediğinde o kölenin azad olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de oğlu olmaya yaşı müsaidse ittifaken azad olduğunu, değil ise İmam-ı Azam kavlinde azad olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Hudûd başlığında bulunan fetvada ta'zîr-i şedidin miktarı sorulmuş, Sun'ullah Efendi otuz dokuz olduğunu söylemiştir. Ancak cevabın devamında İmam Ebû Yusuf'tan rivayette yetmiş beş, başka bir rivayette yetmiş dokuz olduğunu da eklemiştir.⁵⁸ Diyât bölümündeki fetvada köy ve kasabadan uzak bir yerde mülk çiftliği içerisinde ölü bulunan ve katili bilinmeyen bir kişinin diyeti çiftlikte sâkin olanlara mı lazım olacağı yoksa sâkin olmayan maktule mi lazım olacağı sorulmuştur. Cevapta ise İmam-ı Azâm'a ve Ebû Yusuf'a göre cevaplar zikredilmiştir.⁵⁹

II. SUN'ULLAH EFENDİ'NİN FETVA VERME USULÜ

Şeyhülislamın yargıda, eğitim-öğretimde ve fetva vermede yetkilerinin olduğu kabul edilen bir görüştür. Bu sebepten toplum üzerinde önemli etkileri vardır. Ancak bunun yanında siyasi iktidara bağlı bir kurum olarak görev yaptıkları da unutulmamalıdır. Osmanlı Devletindeki temel görüş dinin her şeyin üzerinde olduğudur. Derece olarak sadrazamla aynı sayılan şeyhülislam manevi ondan yüksektir.⁶⁰

Osmanlıda ulemaya danışılan mesele hakkında eğer Hanefi fıkıh geleneğinde bir hüküm mevcutsa ulema bunu genellikle tahrîc⁶¹ yöntemiyle çözerdi. Kaya, böyle bir hükmün mevcut olması durumunda da iki ihtimalden bahseder. Birincisi ulemanın fıkıh geleneğinde yer alan hükümle amel etmesidir. İkincisi ise hükümlerin hiçbirisiyle amel etmeyip farklı bir fetva verme yoluna gitmesidir. O zaman da şartların değişmesi, maslahat, zaruret, ihtiyaç, istihsan vb. bir delil gösterir. Bu durumda hükmün mevcut şartlara göre tashîh⁶² edildiği söylemek mümkündür.⁶³

Şeyhülislam fetvalarının derlenmiş olduğu mecmualar birçok açıdan önemlidir. Fetva mecmuaları sayesinde dönemin fıkıh düşüncesi hakkında genel bir bilgi sahibi olmamız mümkündür. Bunun yanında toplumun meşihat makamına olan bakış açısını anlayabilir, döneme ait meselelerin çeşitliliğini ve bu meselelere şeyhülislamın ne gibi cevaplar verdiğini öğrenebiliriz.⁶⁴

⁵⁷ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 13b.

⁵⁸ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 17b.

⁵⁹ “Zeyd'in kurâ ve kasabadan ba'îd mülk çiftliği içinde Amr mecrûhan maktul bulunup katili malum olmasa diyeti çiftlikte sâkin Zeyd'in mezâri'lerine mi lazım olur yoksa sâkin olmayan Zeyd'e mi lazım olur? El-Cevab: İmam-ı Azâm kavli üzre Zeyd'e lazım olur, İmam Ebu Yûsuf kavli üzre sâkin olanlara lazım olur, kavli-i sâni ile amel me'mur idi, hâlâ dahi me'mur ise onunla amel olunur.”, Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 70a.

⁶⁰ Boyacıoğlu, a.g.m., s. 163.

⁶¹ Tahrîc: Hükmü bulunmayan bir meseleni hükmünü geleneğe bağlı kalarak tespit etme şeklidir.

⁶² Tashîh: Müftînin, belli bir mesele hakkında Hanefi fıkıh geleneğinde var olan hüküm ya da hükümlerin mevcut şartlarda ihtiyaca cevap vermediği durumlarda ilgili hükümlerle amel etmeyip başka bir fetva vermesidir.

⁶³ Kaya, Süleyman, “Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, sy. 20, s. 71,72.

⁶⁴ Arslan, “Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2008, sy. 5, s. 132.

Sun‘ullah Efendi’nin fetva verme usulünde fetvaları nasıl cevaplandırıldığını inceledik. Ulaştığımız sonuçları ise iki ana başlıkta toplamaya çalıştık. Farklı görüşlere atıf yapıp yapmamasına göre sınıflandırdığımız fetvaları da yine kendi içlerinde farklı başlıklara ayırdık.

A. Farklı Görüşlere Atıf Yaparak Fetva Vermesi

1. Görüşlerden birini tercih ederek fetva vermesi

Konuyla ilgili birden fazla görüş bulunması halinde, Hanefi fıkıh geleneğine göre, mezhep içinde bulunan fetvalardan biri müftâ-bih ise müftüler kural gereği o fetvayla amel etmek zorundaydı. Bununla birlikte bazı durumlarda müftülerin müftâ-bih olan fetvadan vazgeçtiği ve zayıf olan görüşle amel ettiği de olurdu.⁶⁵

Bu başlıkta Sun‘ullah Efendi’nin bir görüşü tercih ederek verdiği fetvaları inceledik. Burada müftâ-bih olan görüşle verdiği fetvalar, mezhebin kurucu imamlarına atıf yaparak verdiği fetvalar, sâir mezheb imamlarına atıf yaparak verdiği fetvalar ve mezheb imamlarına atıf yapmakla yetinerek verdiği fetvalar olmak üzere dört başlık oluşturduk. Ancak her dört başlığa da uymayan bir fetva mevcuttur. Kitabı’l-hudûd’da yer alan bu fetvada, kendi evinde rakı ve şarap hazırlayıp satan bir Müslümanın cezası sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi bu kişinin cezasını söyledikten sonra cevabına Hz. Ömer (ra)’in böyle bir evi yaktığını da ilave etmiştir.⁶⁶

a. Belli bir görüşün müftâ-bih olduğuna atıfla fetva vermesi

Osmanlı ulaması her meseleyle ilgili müftâ-bih olanı tespit eder ve mümkün mertebe onunla amel ederdi. Hanefi fıkıh geleneğinde bir konu hakkında farklı ictehad ve fetvalar bulunması durumunda da bunlardan bir tanesi müftâ-bih kabul edilirdi. Verilen fetvalar kabul gördüğü takdirde müftâ-bih hale gelirdi. Kabul görmeyen fetvalar ise reddedilirdi. Müftâ-bih hale gelmiş belli bir fetvanın olmaması durumunda da müftülerin tercihleriyle fetvalardan biri müftâ-bih hale gelebilirdi.⁶⁷ Hanefi fıkıh geleneğine aykırı olan bir fetva bile eğer Osmanlı döneminde yerleşip müftâ-bih hale gelmişse artık kadı ve müftüler onunla amel ederdi.⁶⁸ Kaya’ya göre Osmanlı kadılarına, bu şekilde Hanefi mezhebinin müftâ-bih olan görüşüyle hükmetmelerini emretmekle, yargı birliğinin sağlanması ve adaletin tesis edilmesi hedeflenmiş olabilir.⁶⁹

Sun‘ullah Efendi soruları genelde net bir şekilde cevaplamıştır. Ancak bazı sorular birden fazla görüşü barındıran ve ihtilafli konulardır. Sun‘ullah Efendi bu tarz sorularda meselede ihtilafın olduğunu belirtmiş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. İhtilafli konuların içerisinde bazen tercihte bulunmuş bazen de son sözü hakimin takdirine bırakmıştır.

Kitabu’s-salât’ta yer alan fetvada bir gemi içerisinde cemaatle namaz kılarken zaruri olarak imamın daha yüksek bir yerde cemaatin ise aşağıda durmasında kerahatin olup olmadığı sorulmuş, Sun‘ullah Efendi ise “İhtilaf vardır, evlâ etmemektir.” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁰ Eymân babında yer alan fetvada ise Sun‘ullah Efendi’ye bir kişinin, hakime gidip aslında içki içmeyen ve zina etmeyen birinin içki içtiğini ve zina ettiğini söylemesi üzerine o kişiye ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi bahsedilen kişi muhsan ise hadd-i kazf lazım olacağını söylemiş ardından da kavî-i muhtârda ifadesini eklemiştir.⁷¹ Rehin bahsinde yer alan

⁶⁵ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 92.

⁶⁶ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 21a.

⁶⁷ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 96.

⁶⁸ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 93.

⁶⁹ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 94.

⁷⁰ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 2b.

⁷¹ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 20a.

bir fetvada eşiyle ortak kullandıkları evi, eşinin izni olmadan, borçlu olduğu kişiye rehin olarak veren birinin rehininin geçerli olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah efendi ise zevce tarafından ittifaken olmadığını, zevce tarafından ise hılâf olduğunu söylemiş, “Muhtâr anda dahi olmamaktır.” ifadesini de eklemiştir.⁷²

b. Mezhebin kurucu imamlarına atıfla fetva vermesi

Osmanlı Devleti'nde fetva verme usulündeki prensip Hanefî mezhebine göre fetva vermektir. Müftî, Hanefî mezhep imamlarına ait farklı içtihatların bulunduğu bir konuda fetva verirse, bu görüşlerden birini tercih etmiş sayılırdı. Görüşler arasında yapılan tercih, fetvanın temel noktasını oluşturuyordu. Fetva mecmualarının farklılık göstermesi de bu tercihlerin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Osmanlı Dönemi fetva mecmualarının sayısı olarak fazla olması da bu şekilde açıklanabilir.⁷³

Mecmuamızda Sun'ullah Efendi'nin farklı isimlere atıf yaparak verdiği 7 fetva bulunmaktadır. Bazen isimlerini bizzat zikrettiği gibi bazen de “kavl-i imam” veya “kavl-i imameyn” gibi ifadelerle atıfta bulunmuştur. Buradaki fetvaların çoğunda İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin isminin zikredildiğini görüyoruz. Bunun sebebinin Osmanlı fetvasında kaynak olarak Hanefî fıkıh geleneğinin kullanılması olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴

Nikah bölümündeki fetvada eşini üç talak ile boşayıp aynı kişiyle hüllesiz olarak tekrar evlenen kişinin, o eşinden evladı olsa, vefat ettiğinde evladın babasına varis olup olmayacağı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de kavl-i imam üzere olacağını söylemiştir.⁷⁵ Talak bahsinde geçen fetvada deliren ve bu yüzden eşinin ve çocuğunun nafakasını karşılayamayacak duruma gelen birinin, zevcesinin kendini boşatmaya kadir olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de İmam Muhammed kavli ile, hakim ayırmadığı sürece kadir olmadığını fetvasını vermiştir.⁷⁶ Kitabu'l-İtâk'ta yer alan fetvada kölesi olan birinin Müslümanlar huzurunda kölesi için oğlumdur demesi üzerine o kölenin azad olup olmayacağı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi ise yaşı gereği oğlu olmaya uygunsuzsa ittifaken azad olacağını, uygun değilse İmam Azam'a göre azad olacağını söylemiştir.⁷⁷ Hibe bahsinde geçen fetvada ise sağlığında Müslümanların huzurunda evini, içindekilerle beraber, iki büyük oğluna hibe ettiğini duyurup anahtarı da onların eline verdikten sonra vefat eden kişinin vârislerinin bu sözü tutmayıp bahsedilen hibeyi mirasa dahil etme haklarının olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de “Olurlar, kavl-i imam üzere müsâlaha evlâdır.” cevabını vermiştir.⁷⁸

c. Mezhebin sâir alimlerine atıfla fetva vermesi

Şeyhülislamın aslî görevi Müslümanların sorunlarını şer'î kaidelere göre çözmektir. Bunu yaparken İslam hukukunun temel kaynaklarına başvurmak durumundalardı. Bu yüzden şeyhülislamın; Kur'an'ın hükümlerini ve Hz. Peygamber'in sünnetlerini çok iyi bilmeleri gerekiyordu. Aynı zamanda müctehidlerin yorumlarını ve kendi dönemlerinden önce verilen fetvaları dikkatle incelemeleri bunun sonucunda verecekleri fetvaları da sağlam bir şekilde delillendirmeleri gerekmektedir.⁷⁹

⁷² Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 69b.

⁷³ Örsten, a.g.m., s. 37.

⁷⁴ Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, s. 97.

⁷⁵ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 5b.

⁷⁶ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 11a.

⁷⁷ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 13b.

⁷⁸ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 58a.

⁷⁹ Ayar, Talip, *Osmanlı Devleti'nde Fetvâ Eminliği (1826-1922)*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara üniversitesi SBE, 2011, s. 129.

Sun‘ullah Efendi de 10 fetvayı farklı alimlerin görüşlerini hissettirerek cevaplamıştır. Bizzat isim zikretmese de kullanılan ifadelerden bunu anlamak mümkündür. Bu başlıkta ele aldığımız cevaplarda “Bazı meşâyih bunu tecvîz etmiştir”, “Eimme kavli üzre caizdir” gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Talak bölümündeki fetvada eşini üç talak ile boşayan birinin, kölesini eşine hibe eyleme yoluyla hulle yaparak eşini tekrar almak isteyen kişinin bu yaptığının caiz olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de ilişkiye girdikten sonra hibe ettiyse bazı meşâyih’in caiz gördüğünü ama evlâ olanın etmemek olduğunu söylemiştir.⁸⁰ Hudûd bahsinde yer alan fetvada alim bir kişiye kafir diyerek hakaret eden ve ona bir aletle vurmaya teşebbüs eden cahil birine ne lazım olduğu sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi ta‘zîr-i şedîd’in lazım olduğunu ve bazı meşâyih kavline göre de Müslümana kafir demekle o kişinin de kafir olacağını söylemiştir.⁸¹ Kerâhiyye ve’l-istihsân bahsinde bulunan fetvada da muamele-i şer‘iyyenin haram olduğu konusunda ısrar eden bir kişinin cezası sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de meselede hılâf olduğunu, haramlığına da helalliyetine de icmanın olmadığını söylemiş, ancak helal olur diyen eimme kavli ile amel olunacağını da ifade etmiştir.⁸²

2. Hakimin Takdirine Bırakarak Fetva Vermesi

Sun‘ullah Efendi’nin fetva verme yöntemlerinden biri de nihai kararı hakime devrederek ucu açık cevaplar vermesidir. Toplamda 6 fetvada Sun‘ullah Efendi bu şekilde fetva vermiştir. Müstefînin durumuna göre fetvanın da değişiklik göstereceğini düşünerek bu şekilde fetva vermesi imkan dahilindedir.

Nikah bahsinde yer alan fetvada bir babanın kızını yolculuk süresinden de fazla uzaklıkta olan birine nikahladıktan sonra nikahladığı kişinin, kızı alıp kendi vilayetine götürmeye kadir olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de hakimin görüşüne bağlı olduğunu söylemiştir.⁸³ Kitabı’l-Hudûd babında yer alan fetvada ta‘zîr-i şedîd’in kaç celde olduğu sorulmaktadır. Sun‘ullah Efendi kendi görüşünü zikrettikten sonra İmam Ebû Yusuf’a göre iki farklı rivayeti zikretmiş, ancak hakimin bunlardan hangisini seçerse ona göre hükmetmesi gerektiğini de eklemiştir.⁸⁴ Vakıf bölümündeki bir fetvada ölüm döşeginde olan birinin, bütün mülkünü Medine-i Münevvere fukarasına vakfettiğini söylediğinde, eğer bilinen bir vârisi de yoksa, bu vakfın geçerli olup olmadığı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi de meselenin hılâfiye olduğunu, re’y-i evlâ’l-emre göre hükmedilmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁵

3. Sultannın Takdirine Bırakarak Fetva Vermesi

Sun‘ullah Efendi’nin nadiren de olsa net cevap vermeden fetva verdiği olmuştur. Burada kendi görüşü de söz konusu değildir. Sun‘ullah Efendi’nin bu şekilde cevap verdiği 2 tane fetva bulunmaktadır. Bir tanesi görüşleri zikrederek ama tercih yapmadan verdiği fetvadır. Hudûd

⁸⁰ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 12a.

⁸¹ “Zeyd- câhil Amr-ı âlime ‘Bre kafir, bre cehûd’ deyub alet-i harble urmak kasedip urmak mahallinde bazı kimesneler yetişip tahlis eyleseler Zeyd’e ne lazım olur? el-Cevab: Ta‘zîr-i şedîd lazımdır, hilm ve dini tahkir kasd ettiyse kafir olur, bazı meşâyih kavli üzre müslime kafir demekle mutlaka kafir olur.” Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 18b,19a.

⁸² Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 65b.

⁸³ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 4b.

⁸⁴ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 17b.

⁸⁵ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 34a.

bölümündeki bu fetvada Sun'ullah Efendi kendi cevabını söyledikten sonra Ebû Yusuf'un görüşünü ifade etmiş sonrasında da hakimin görüşüne göre verilebilecek cezayı da eklemiştir. Ama bunların arasından bir tercihte bulunmamıştır.⁸⁶ Diğer ise kitabı'l-ihyâ'l-mevât'ta yer alan fetvadır. Fetvada sipahinin hubub almasından sonra başkanın da hubub almaya kadir olup olmadığı sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de "Cânib-i sultandan ol dahi muayyen ise olur" cevabını vermiştir.⁸⁷

B. Farklı Görüş Zikretmeksizin Fetva Vermesi

Fetva mecmualarının soru-cevap usulünde hazırlanmaları onların en önemli özelliğidir. Fetvalarda kullanılan dini tabirler bazen zamana, bölgeye ve hatta fetva veren kişiye göre değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte bazı ifadelerin kullanılması ise gelenek haline gelmiştir. Ayrıca bazı mecmualarda fetvalar soru-cevap şeklinde değil de, sıkça karşılaşılan bir meseleye eğer bu meselelerin cevaplarını, "caizdir", "sahihdir", "mekruhtur" veya "mekruh değildir" şeklinde vermekle yetinilmiştir.⁸⁸

Sun'ullah Efendi fetvaların çok büyük bir kısmını farklı görüş zikretmeden vermiştir. Buraya kadar oluşturduğumuz başlıklar mecmuadaki fetvaların az bir kısmını ele almaktaydı. Bu bölümü de iki başlık halinde ele almayı uygun gördük.

Süleyman Kaya da fetvaların genellikle uzunca bir sorudan ve kısa, bazen tek kelimelik cevaptan oluştuğunu özellikle de şeyhülislam fetvalarının böyle olduğunu ifade eder.⁸⁹

1. Herhangi Bir Görüş Atf Yapmadan Fetva Vermesi

Sun'ullah Efendi'ye ait olan 1017 fetvadan 962 tanesi farklı görüş zikredilmeden cevaplanmıştır. Bu fetvalarda cevaplar nettir.

Tahâre bahsindeki fetvada hamam kiralayan bir kişinin, hamamın sahibinin izni ve rızası olmaksızın, beş vakit namazda da bu hamamın suyu ile abdest aldığı takdirde abdestin şer'an helal olup olmadığı sorulmuştur. Verilen cevap ise helal olmayacağıdır.⁹⁰ Kitabı's-Salât'ta yer alan fetvada cami cemaatinden olup beş vakit ezanı işittikleri halde özürsüz bir şekilde cemaate katılmayanlara ne lazım olduğu sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de âsim olduklarını ve ta'zîr hak ettiklerini söylemiştir.⁹¹ Talâk bölümünde geçen fetvada akli başında olmadan zevcesini üç talâkla boşayan bir kişinin akli başına gelip vefat ettiğinde bu boşamanın şer'an vaki olup olmadığı sorusuna Sun'ullah Efendi olmaz cevabını vermiştir.⁹² Kitabı'l-Hudûd'daki bir fetvada babasını döven kişiye ne lazım olduğu sorulmuştur. Sun'ullah Efendi de asi ve zalim

⁸⁶ "Frenk kafirlerinden Zeyd ve Amr, Bekir-i müslimin müslime cariyesi Hind'i ayartıp tasarruf etmeleri ile hamli zuhur ettikten sonra diyarlarına alıp giderlerken Bekir zafer bulup cariyeyi ahz ettikten sonra mezbûrlar cariyeyi ihbâle mu'terifler olunca merkûmân Zeyd ve Amr'a ne lazım olur? el-Cevab: Noksan kıymeti tazmin olunduktan sonra ta'zîr-i şedîd ve habsolunur, kavli-i İmam Ebu Yûsuf aleyhi'r-rahmede hadd lazım olur harbîler ise, zimmîler ise ittîfâken hadd lazımdır, re'y-i imam ile katli de meşhurdur." Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 17a-17b.

⁸⁷ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 67b.

⁸⁸ Örsten, a.g.m., s.32.

⁸⁹ Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", s.83.

⁹⁰ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 1b.

⁹¹ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 2b.

⁹² Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ*, 9a.

olduğunu, ta‘zîr cezası verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁹³ Buyû‘ bahsinde geçen fetvada ise bağındaki meyvenin, henüz yetişmeden, başkasına satılmasıyla gerçekleşen alışverişin caiz olup olmadığı sorulmuş, mal olduğu takdirde caiz olduğu cevabı verilmiştir.⁹⁴

2. Daha Önce Verilmiş Bir Fetvaya Atıfla Fetva Vermesi

Sun‘ullah Efendi bazen fetvalarında isim kullanmadan atıfta bulunmuştur. Fetvanın kendisine ait olmadığını, kullandığı ifadelerden anlıyoruz. Herhangi bir isim veya mercii zikredilmemiş ancak “tecviz etmişlerdir”, “denmiştir”, gibi ifadeler kullanılmıştır.

Nikah bahsinde yer alan fetvada Sun‘ullah Efendi’ye Hz. Ömer ve Hz. Osman’a söven kişilerin cezası sorulmuş, Sun‘ullah Efendi bahsedilen kişilerin kafir olduklarını söylemiş ve vücûb-i katillerine dahi fetva verildiğini eklemiştir.⁹⁵ Kerahiyye ve’l-istihsan bahsinde bulunan fetvada da camii bahçesinde bulunan ağaçların meyvelerini vakıf için satmak isteyen mütevellîye imamın sebepsiz yere engel olup olamayacağı sorulmuştur. Sun‘ullah Efendi “Olmaz, mescide vakıf idüğü malum değil ise simârını Müslimîn ekl eylemek tecviz etmişlerdir.” cevabını vermiştir.⁹⁶

SONUÇ

Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi’nin fetvalarının yer aldığı mecmua fıkıh sistematığına göre düzenlenmiştir. Sayı olarak en fazla fetva hudûd başlığında bulunmakta olup sonrasında sırasıyla vakıf, talak ve diyet bölümleri gelir.

Fetâvayı Sun‘ullah Efendi’ de yer alan sorular muhteva yönünden incelendiğinde bir meselenin hükmünü öğrenmeye yönelik sorular bulunduğu gibi belli bir konuda bilgi edinmeye veya iki şıktan hangisinin doğru olduğunu öğrenmeye yönelik ya da mübah olan meselelerde neyin daha faziletli olduğuna yönelik sorular da bulunmaktadır. Cevaplar muhteva yönünden incelendiğinde ise sadece olur veya olmaz şeklinde kısa ifadelerle yetinilen cevaplar bulunduğu gibi bu tür ifadelerden sonra açıklama yapılan veya belli bir konu hakkında bilgi vermeye yönelik ya da birden fazla seçenekten birinin tercih edildiği cevaplar da vardır.

Sun‘ullah Efendi genellikle farklı bir görüş zikretmeksizin fetva verirken bazen farklı görüşlere de yer vermiştir. Farklı görüş zikretmediği durumlarda daha önce verilmiş bir fetvaya atıf yapabildiği gibi herhangi bir görüşe atıf yapmadan doğrudan fetva da vermiştir. Farklı görüşlere atıf yaparak fetva verdiği durumlarda bazen görüşlerden birini tercih etmiş, bazen hakimin takdirine bırakmış, bazen de sultanın takdirine bırakmıştır. Görüşlerden birini tercih ettiği durumlarda bazen belli bir görüşün müftâ-bih olduğuna atıfla yetinirken bazen mezhebin kurucu imamlarına bazense mezhebin sâir imamlarına atıf yapmıştır.

KAYNAKÇA

ARI, M. Salih, “Osmanlılar’da Şeyhülislam Müessesesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, c. I, sy. 1, s. 170-178.

ARSLAN, Emine, *Nukûllü Fetva Mecmuaları ve Mehmed Fıkhî’nin el-Ecvibetü’l-Kâni’a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2010.

⁹³ “Zeyd babası Amr’ı muhkem darb u let eylese ne lazım olur? el-Cevab: Asi ve zâlim olup ta‘zîr-i şedide müstehak olur.” Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 15b.

⁹⁴ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 37a.

⁹⁵ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 18b.

⁹⁶ Sun‘ullah Efendi, *Fetâvâ*, 65b.

- “Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetvâ Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2008, sy. 5, s. 131-153.
- ASLAN, Nâsi, “Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kazâ Münasebeti”, *Dini Araştırmalar*, 1999, c. 2, sy. 4, s. 85-100.
- AYAR, Talip, *Osmanlı Devleti'nde Fetvâ Eminliği*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2011.
- “Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetvâ Eminlerinin Görevleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ergisi*, 2012, sy. 38, s. 403-421.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, “Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1996, sy. 1, sy. 161-171.
- DADAŞ, Cevdet, GALİTEKİN, Ahmed Nezih, KAHRAMAN, Seyit Ali, *İlmiyye Sâlnâmesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Sun'ullah Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1987, sy. XIII, s. 208-256.
- “Sun'ullah Efendi”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2009, c.XXXIX, s. 530-532.
- KAYA, Süleyman, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *TALİD*, c. XI, sy. 22, 2012, s. 11-57.
- “Akifzâde'nin *Mecelletü'l-Mehâkim* İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sy. 1, s. 93-108.
- “Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-Bih Hale Geliş Süreci”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, sy. 20, s. 71-86.
- KAYDU, Ekrem, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1977, sy. 2, s. 201-210.
- KESKİN, Nuray, *Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2014.
- “Üskübî'nin Fetva Verme Usûlüne Dair”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2013, sy. 19, s. 7-32.
- ÖRSTEN, Seda, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2005.
- “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2007, sy. 4, s. 29-40.
- ŞAHİN, Mustafa, “İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Döneminde Fetva Mecmuaları”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2000.
- YAKIT, İsmail, “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı), Isparta, 1999, sy. 6, s. 19-48.